

Målaren i Stora salen i Brategården

Maj-Britt Andersson

En av vårt lands mest intressanta inredningar från 1700-talet finns i en bergsmansgård i Västmanland. Det är Stora salen i Brategården i Bråfors i Norbergs socken med inredningsmåleri daterat 1790 av en tidigare okänd allmogemålare. Inför en eventuell byggnadsminnesförklaring gjorde jag 2013 en konst- och kulturhistorisk utredning av Stora salen på uppdrag av Länsstyrelsen i Västmanlands län. I utredningen tillämpade jag den tvärvetenskapliga metodologi som jag utvecklat i min mångåriga forskning om interiörmåleri i Hälsingegårdarna och doktorsavhandlingen *Allmogemålaren Anders Ädel* (2000). Det är en metodologi som bygger på *självsyn in situ*, det vill säga att förutsättningslöst besöka platsen, gården, på plats *se och umgås* med arkitektur och inredning, *se* och jämföra med liknande måleri, prioritera vad ögat ser och *vad måleriet ger*. Genom litteraturen tillägnar man sig andras kunskap. I ett aktivt umgänge med plats, rum, objekt gör man det till sitt och producerar ny förståelse och kunskap. Att *se in situ* är tidsödande och kostsamt, men enligt min mening nödvändigt och avgörande då det gäller arkitektur och interiörer. Till skillnad från de flesta allmogemåleriforskare begränsas mina undersökningar inte till museisamlingar, litteratur, arkiv- och bildmaterial utan utgår från egen självsyn, inventering och dokumentation, med åtföljande arkiv- och litteraturstudier. Syftet med utredningen i Bråfors var inte att identifiera målaren, men med detta angreppssätt framkom det ganska snart vem som målat.

Metodologi

Med traditionella och elementära konsthistoriska metoder som konnässörskap, komparativa stilstudier och ledtrådsanalys, det vill säga iakttagande av till synes obetydliga detaljer som avslöjar målarens identitet (Ginzburg 1989:8–39) jämte rummets helhetsuttryck *in situ* är det möjligt att identifiera målaren i en interiör som Stora salen.

Konnässörskap som konsthistorisk metod innebär en intuitiv bedömning och attribuering utifrån gedigna erfarenheter från liknande miljöer. Med konnässörskap infångas rumsbehandling, uttryck, handstil, karaktäristika. På samma sätt som en textilkunnig kan skilja kashmir från akryl, en vinkännare ett Brunello från 1988 från ett Chianti 2012 kan en konsthistoriker tillägna sig konnässörskap om måleri.

I Bråfors har jag först och främst lutat mig mot mina tidigare omfattande studier av allmogemålaren Hans Wikström och dalmåleri. Med sin bror Johan är Hans Wikström den ende målare som tidigare nämnts för Stora salen. I det följande ska jag översiktligt redogöra för attribueringen i en konst- och arkitekturhistorisk kontext med ett jämförande nationellt perspektiv. Den som forskar om allmogemåleri får ofta kritik för att litteraturförteckningen tycks sakna titlar. Forskningslitteraturen utöver sydsvenskt bonadsmåleri, dalmåleri och Jämtlands provinskonst är mer begränsad än vad som kan förväntas.

Fig. 1. Brategården i Bråfors bergsmansby, Norbergs socken, Västmanland. Foto: Maj-Britt Andersson.

”... förfärdigad med alla delar den 5. November 1790”

Av de fyra gårdar som fanns i Bråfors på byns storhetstid på 1600-talet återstår idag den största, Stora Bråfors, kallad Brategården

efter ägarfamiljen Brate (fig. 1). Fortfarande i början av 1900-talet fanns här ett gytter av små rödfärgade timmerbyggnader kring hyttan byggd i sten. Brategårdens nuvarande utseende härrör främst från 1800- och 1900-ta-

Fig. 2. ”Namnsdag”. Målning från Stora salen 1902 av Fanny Brate. Foto från Wikipedia.

len men gården har sina anor i 1200-talet. Den ligger vid en slingrande väg genom ett kuperat landskap med jord- och skogsbruk samt fårskötsel. Boningshusen är högresta med två och en halv våning, rödfärgade med locklistpanel, sexdelade fönster med vita fönsterfoder, vita knutlådor, brutna tegeltak. Vita gardiner och röda pelargoner bidrar till intrycket av gården som välvårdad, välkomnande, representativ. En utförlig beskrivning av Brategården och Bråfors ges i Sigurd Erixons uppsats ”En bergsmansby” i *Svenska Kulturbilder* (1935:29–66). Bråfors har avbildats av arkitekten Ferdinand Boberg (född i Falun, uppvuxen i Norberg) och konstnären Fanny Brate (född Ekbohm i Stockholm) i kända teckningar och målningar. Fanny Brates omtyckta oljemålning *Namnsdag* från 1902 med ett kalas i Stora salen ägs av Nationalmuseum (fig. 2). Mangårdsbyggnaden har parstuguplan som bibehölls vid senaste ombyggnaden i mitten av 1950-talet. Stora salen ligger på andra våningen till höger med utsikt över by och landskap. Ovanför dörren till mellankammaren finns ett överstycke med text från husets uppförande (fig. 3):

Denna Byggnads Början siede I Konung Gustaf den 3 dies tid 1787 den 7. Junij. Och sedermera förfärdigad med alla delar den 5. November 1790. Af Hans Johanson Och des hustru Brita Olofs Dotter. I Bråfors.

I ”alla delar” torde inredningsmåleriet ingå, som del av arkitekturen.

Lilla salen, ”7 bitar” och ”tafla”

Husbondfolket 1790 presenteras i Lilla salen till vänster på andra våningen med två porträtt utförda av en skråmålare. Paret är borgerligt klädda och som det anstod ägaren till en bergsmansgård. På ett bord framför Hans Johansson ligger ett papper där det står skrivet född 1742, aftagen 1795”, samt ”död 15 maj 1809”, senare ditskrivet. ”Aftagen” anses betyda avbildad. Vid renoveringen på 1950-talet målades rummet vitt med gustaviansk dekor. Från den ursprungliga inredningen finns ett stycke av taklisten med dekor som liknar ”grästuvor”. 1904 skänkte dåvarande ägaren en svit väggfält från en förstuga i Brategården till Nordiska museet (NM.0092492A-G). Gåvan bestod av ”7 bitar” med landskap i vitt och blått på papper. ”Bitarnas” antal, format och färg ger vid handen att de kan ha suttit såväl i Lilla salen som i en förstuga. I mellankammaren på andra våningen finns ytterligare ett väggfält typiskt för målare från Rättvik och som de kallade ”tafla”. Den föreställer ett landskap med en valvbåge i sten framför en sjöutsikt med båtar och bebyggelse i fjärran. På valvbågen ligger ett rött hus, kanske en hytta, en masugn. Framför valvbågen går två älgar och en jägare efter. Träden i målningen

Fig. 3. Dörröverstycke daterat 1790. Foto: Maj-Britt Andersson.

liknar dem på väggfälten i Nordiska museet, med ”stjärnor” i trädkronorna. Scenen kan tolkas som en älgjakt i en skog med järnhantering i Bergslagen. Motiv, material, färg (limfärg på limfärg) och stil tyder på en dalmålare. Var de lösa väggfälten suttit återstår att utreda.

Stora salen

Med ljus från sex fönster mot öppet landskap får Stora salen en angenäm ton, förstärkt av harmoniska proportioner och gedigen inredning med brädgolv, vävspända väggar, brädtak (fig. 4, fig. 5). Möbleringen har varierats genom åren. Ett blått runt slagbord med vit blomsterdekor, en gustaviansk förgylld spegel, barockljuskrona från Kungsholms glasbruk (lika en som finns på Skoklosters slott i Uppland), finns kvar av den ursprungliga inredningen, vilket är kulturhistoriskt mycket värdefullt. Rummet hade ursprungligen fasta bänkar. Framför fönstren stod slagbord. I prånget mellan öppna spisen och långväggen mot vägen har det funnits en sparlakanssäng (sängskåp) för gäster. Dörren finns bevarad och har en blomsterdekor lika den på eldskärmen och slagbordet som nu står under väggspegeln mellan fönstren på kortsidan. Väggen bakom spegeln är dekorerad med ett blått bergslandskap. Målaren har arbetat med rummet som en helhet med ett för Stora salen framarbetat estetiskt koncept i färgstark rokoko och gustaviansk stil med anslag av barock.

Allmogemåleri

Allmogemålarna, i likhet med tycke och smak hos deras uppdragsgivare, föredrog en bjärt, gräll, färgskala. Färgspår visar att karmar och golvlister har varit målade i grönblikt, som mot den blå färgsättningen gav rummet mer prägel av barock. Väggar och tak är dekorerade med bilder som var välbekanta och tankeväckande för samtidens människor. Bibliska motiv visar Adam och Eva vid kunskapens träd, Nattvarden, en svit om fyra motiv med

profeten Elia, Jakobs dröm. Profana scener med drottningar och en dörrväktare följer konventioner som delades av allmogemålare över hela Europa. Som andra samtida målare, till exempel Hans Wikström i södra Gästrikland och norra Uppland, har denne använt sig av bildförlagor från figurbiblarna och religiös uppbyggelse litteratur som Johann Hübners *Bibliska historia* och Johann Arndts *Paradis lustgård*, kistebrev. Några motiv har textband med hänvisning till Bibeln. Allmogemålarna intog en långt friare hållning till bildförlagor än skråmålarna. Bilderna är utförda som stora tavlor med förgyllda ramar (jämför med porträtten i Lilla salen och dörröverstycket) mot de blå väggarna. Målarens hand- och skrivstil är densamma som på dörröverstycket med byggåret. Motiven är tydliga i teckningen med kraftfulla figurer och stora gester. Över fönstren ligger överstycken med blomstermotiv i rött och blått mot vit botten. En vit taklist med strödda blomster liknande den i Lilla salen ramar in salen upptill. Under denna list ligger en smalare med fyrklöverliknande blommor som är typiska för denne målare och som återkommer som blomma på marken och i ramarna. Denna dekor detalj är en viktig ledtråd till identifieringen av målaren (fig. 6). Taket är blått med fyra stora änglar med textband, basun och fjäder(penna) bland moln och rummets centralmotiv Guds öga. Sken från Guds öga går diagonalt över takytan till molnen ovan Elias himmelfärd och Jakobs dröm. Rummets dekor är noga genomtänkt och skickligt iscensatt. Stilen är en allmogemålarens. Målaren i Stora salen hade inte, som till exempel Hans Wikström, utbildats i högreståndsmässigt måleri i en stad hos en skråmålare. Städernas hantverkare var sedan medeltiden organiserade i skrån med privilegier som gav dem monopol på beställningar och uppdrag. Skråväsendet var en organisation för städernas borgerskap med en formell mångårig utbildning av unga pojkar från lärlingar och gesäller till mästare inom

Fig 4. Stora salen med från vänster Nattvarden, Elie himmelsfärd, Elias och Elisa. I taket moln och änglar med textband, fjäderpenna. Foto: Maj-Britt Andersson.

Fig 5. Stora salen med i hörnet Korparna kommer med kött och bröd åt Elias, Elias och ängeln, Jakobs dröm. Det blå runda slagbordet, spegel (nedtagen för restaurering), ljuskrona och eldskärmen i öppna spisen härrör från 1700-talets inredning. Foto: Maj-Britt Andersson.

Fig. 6. Taklist i Stora salen. Foto: Maj-Britt Andersson.

olika hantverksyrken. I Sverige avskaffades skråväsendet 1846. På landsbygden lärdes en målare upp inom familj och släkt eller som hjälpreda hos en i socknen ansedd målare.

Gustaviansk porträttmedaljong

Till vänster om ingången finns en öppen spis, behandlad som en möbel, en *pjäs*, integrerad i dekorationsschemat. Överdelen är blå med vita fält med gula ramverk. I hörnen ligger blå och röda buketter med röda band och rosetter. Spisens framsida har en porträttmedaljong med pärlram inom röda linjer och är omgärdad med en blomsterkrans. Porträttet visar en person med blå ögon och tunga ögonlock, sned näsa skuggad med brunt, liten mun, sned och rödmålad. Gustaviansk grå och vit peruk, röd pälsbrämad mantel som skymtar nedanför bara axlar. Porträttet torde föreställa Gustav III. Kungligheter är vanliga motiv hos allmogemålarna. Medaljongen är ”upphängd” i ett blått band med rosett. Nedre delen av öppna spisen är vit med på sidorna likadana rektangulära fält som i rummets bröstpanel. Eldskärmen är vit med strödda blommor och blad i rött och blått

kring en blå rund urna med liknande blommor inom en blå ram. Mitt emot öppna spisen på andra sidan rummet står, som nämnts ovan, ett blått slagbord. Det är dekorerat av samme målare med blomstermåleri som på öppna spisen och en praktfull vit blomsterurna med flikiga blad, prästkragar och rosor.

Adam och Eva vid kunskapens träd

Mellan öppna spisen och långväggen mot vägen finns Stora salens viktigaste motiv; det vittnar tydligt om målarens fantasi, kreativitet och kapacitet (fig. 7). I ett blått böljande blommande landskap som tonar ut i en blå och vit himmel kommer svarta fåglar inflygande från hörnen. I mitten finns två gestalter, Adam och Eva, på var sin sida om kunskapens träd, med blå blad och röda frukter. En lång blå och blågrå väldig orm ringlar glupskt uppför stammen och äter ett blåskimrande rött äpple ur Evas hand. Under ormens käft hänger två blå löv (fig. 8). Eva står vänd mot betraktaren men ser mot ormen i profil. Hon har brunt långt hår, bröst och är skyld med ett ländkläde. Kroppen är som de övriga gestalternas ”de-

Fig. 7. Stora salen med från vänster dörrväktare, öppen spis med eldskärm, Adam och Eva vid kunskapens träd, Nattvarden. Foto: Maj-Britt Andersson.

Fig. 8. Ormen äter äpplet i kunskapens träd. Foto: Maj-Britt Andersson.

Fig. 9. Gestalt vid kunskapens träd. (Jämför med fig.10.) Foto: Maj-Britt Andersson.

gig", stel och kantig med bruna skuggningar. Med den andra handen ger hon en frukt till Adam som sitter på andra sidan om trädet (fig. 9). Adam har som Eva långt brunt hår, runt ansikte med hög panna, tunga ögonlock, markerad näsa, liten mun. Båda "svävar" i landskapet. Framför dem står en liten mager räva. Särskilt i denna målning står det klart att Stora salen är dekorerad av Johan Wikström. Kropparna och så som de "svävar" påminner mycket starkt om en figur i ett interiörmåleri påträffat 2002 under en restaurering på gården Pekkös i Bingsjö, Rättvik (fig. 10). Det endast delvis bevarade måleriet är slitet men där finns signering efter Hans Wikström och Johan Wikström på 1700-talet; exakt årtal är omöjligt att utläsa. I slutet av 1770-talet var de ännu inte tjugo år gamla, den äldre mer driven (Hans), den andra yngre taffligare (Johan). De runda huvudena med hög "gustaviansk" panna, tunga ögonlock, brunt hår, markant näsa, liten mun, bröstborg, stor hängmage,

Fig. 10. Gestalt på väggmålning från 1770-talet i Pekkös, Bingsjö, Dalarna. (Jämför med fig. 8.) Foto: Maj-Britt Andersson.

den ”degiga” kroppen, bruna konturer, det böljande landskapet, ”grästuvorna”, blommorna, trädkronorna samt rumsbehandling, komposition, rytm och färgsättning; med denna interiör kan det utan tvivel slutligen slås fast att målaren i Stora salen i Bråfors var i Pekkös i Bingsjö på 1770-talet. Och att han inte hette Hans Wikström.

Med självsyn in situ

Mitt första intryck av rumsbehandlingen och målarens identitet i Stora salen var en svag erinran om Hans Wikström (1759–1833) i södra Gästrikland och norra Uppland i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Stora salen är dekorerad av någon i hans närhet, någon som gått i hans lära men utvecklat ett eget starkt formspråk. Detta kan konstateras med välgrundat konnässörskap efter, jag upp-
repar, *självsyn in situ* med omfattande komparativa stilstudier med ledtrådsanalys av både Hans Wikströms och Johan Wikströms måleri. En attribuering är inte ett ”quick fix”. Stora salen i Bråfors är med all sannolikhet dekorerad av allmogemålaren Johan Wikström (1763–1799), från Övre Gärdsjö, Rättviks socken i Dalarna. Hans Wikström lärde upp denne sin yngre bror i de inredningar de båda signerade i gårdarna Pekkös och eventuellt

Daniels i Bingsjö på 1770-talet, i Gästrikland i gården Smens i Brändfallet, Österfärnebo socken ca 1780 och i Per Jöns i Dalen, Valbo socken, 1783, nu i Nordiska museet (91. 819). Väggmålningar och tak signerade Johan Wikström 1782 från gården Erik Ols i Lilla Bälgsnäs, Hedesunda, finns nu uppsatta i Ansgari kyrkan i Sevalbo i samma socken. Jämför Johan Wikströms blommor där med dem i Pekkös och Brategården (fig. 11, 12, 13). Medan Hans Wikström bosatte sig i Gästrikland återvände brodern till Dalarna. Hans Wikström var en stadsutbildad målare som utvecklade ett för honom karaktäristiskt borgerligt interiörmåleri anpassat till allmogen i södra Gästrikland och norra Uppland. I Bråfors finns prov på hur brodern Johan Wikström istället växlade mellan ”taflor” och hela interiörer i en egen stil utvecklad vid sidan av Hans Wikström.

Fig. 11. Blommor av Johan Wikström, 1780-talet, Lilla Bälgsnäs, Hedesunda, Gästrikland. Foto: Maj-Britt Andersson.

Fig. 12. Blommor av Johan Wikström, 1780-talet, Pekkös, Rättvik, Dalarna. Foto: Maj-Britt Andersson.

Fig. 13. Blommor av Johan Wikström, 1790, Stora Bråfors, Norberg, Västmanland. Foto: Maj-Britt Andersson.

Johan Wikström – målaren i Stora salen i Brategården

Johan Wikströms biografi och inredningar i Bingsjö och Gästrikland har beskrivits av Roland Andersson i praktverket *Dalmåleri* (2006:220–233), Rune Bondjers i årsboken *Dalarna 2005* (2005:125–138) och Tord Andersson i *Allmogemålaren Hans Wikström* (1977:7–14, 22, 37–41, 59–64). Sigurd Ericson (1935:37) framkastade att Stora salen i viss mån påminde om Hans Wikströms måleri och vissa dalmålares. I *Svensk Folkkonst* (1983:116) nämner Bengt Jacobsson endast Hans Wikström som målare i Smens, Österfärnebo. Tord Andersson, den främste kännaren av Hans Wikström, har vid besök i Stora salen i Brategården bestämt avfärdat honom som målaren. Jag ser ingen anledning att ifrågasätta Tord Anderssons från fältarbete välgrundade konnässörskap. För Johan Wikström i Stora salen talar, som redan framgått, särskilt gestalterna, se exempelvis

Adam och Eva jämförda med den lika ”degiga” och ”svävande” gestalt med hög panna och tunga ögonlock i målningssviten signerad Hans Wikström och Johan Wikström i Pekkös. Se också, till exempel, hur porträttet på öppna spisen påminner om ansiktet i Pekkös. Attribueringen till Johan Wikström stöds av Brategårdens nuvarande ägare och Stora salens konservator som besökt Pekkös.

I Stora salen på Brategården i Bråfors träder Johan Wikström fram som en självständig konstnär från 1700-talets svenska allmogesamhälle, med ett program om fromhet, tro och världsbild i en festsal i en bergsmansgård i Västmanland. Inredningsmåleriet efter Hans Wikström och Johan Wikström i södra Gästrikland, norra Uppland, Dalarna och i Brategården kan sägas bilda ett eget folkkonstområde vid sidan av traditionellt dalmåleri, hälsingemålarna och det sydsvenska bonadsmåleriet.

Maj-Britt Andersson, fil. dr, forskare

Institutionen för konstvetenskap

Uppsala universitet

Nyckelord: metodologi, konsthistoria, interiörmåleri, folkkonst, arkitektur

REFERENSER

Otryckta källor

Andersson, Maj-Britt, Stora salen i Brategården, Bråfors. Kulturhistorisk utredning inför eventuell byggnadsminnesförklaring, Bråfors 1:3, Norbergs socken, Västmanland, Länsstyrelsen i Västmanlands län 2013.

Muntliga uppgifter av Erik Brate i Brategården den 17 juni, 22 september och 19 oktober 2013.

Nordiska museet E.U.49651, Konstnärlig målning (Nm nr 24) Allmogemålarna Hans och Johan Wikström. Gästrikland och Uppland. Sven Rothman sept. 1917.

Tryckta källor

Andersson, Maj-Britt 2000: *Allmogemålaren Anders Ädel*. Stockholm: Prisma.

- Andersson, Roland (red.) 2006: *Dalmåleri. Dalmålarna – deras liv och verk*. Falun: Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund och Dalarnas museum i samarbete med Nordiska museet.
- Andersson, Tord 1977: *Allmogemålaren Hans Wikström*. Gävle: Gästriklands kulturhistoriska förening.
- Bondjers, Rune 2005: Hans Wikström i Dalarna. I: *Dalarna 2005. Dalarnas hembygdsbok*. Falun: Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund i samarbete med Dalarnas museum.
- Erixon, Sigurd (red.) 1935: En bergsmansby. I: *Svenska kulturbilder*. Andra bandet. Del III. Stockholm: Aktiebolaget Skoglunds Bokförlag.
- Ginzburg, Carlo 1989: *Ledtrådar. Essäer om konst, förbjuden kunskap och dold historia*. Stockholm: *Häftan för kritiska studier*.
- Jacobsson, Bengt 1983: *Svensk folkkonst*. Lund: Signum.

SUMMARY

The Folk Art Painter in Brategården

Brategården is an Iron Master's farmstead situated in the village of Bråfors in the mining district of Västmanland in Sweden. The farmstead was built by a wealthy farmer and iron manufacturer in the 18th century. With their special trade the iron masters formed a social class of their own between the farmers and the gentry. They differed from the ordinary farmers both financially and socially. Brategården is built of logs, painted in the traditional red and roofed with tiles as was customary in the villages at this time. The imposing architecture and colorful interior decoration bear witness to the gentrified social position of the iron master. The dwelling-houses at Brategården have been modernized, but one room for solemn and festive occasions has been preserved

decorated with mainly Biblical motifs in a Gustavian rococo and baroque style in white and blue by a folk art painter in 1790. The decoration program includes the ceiling and the furniture. With an art historical methodology the painter is identified as Johan Wikström, the brother of the famous folk art painter Hans Wikström who settled down in Gästrikland. With interior decoration in farmsteads in their native county Dalecarlia, southern Gästrikland, northern Uppland and Johan Wikström in Brategården, Västmanland, they seem to have established a folk art district of their own.

Keywords: methodology, art history, interior decoration, folk art, vernacular architecture